

između krajnosti koje sažima« (str. 223). Iz ovoga proizlazi sljedeća razina problema kritike historijskog uma koja se nalazi u potrebi pronalaženja sredine, uporišnog temelja za susret čistog uma i povijesno uvjetovanog uma. To je problem kako uskladiti um kao um koji polazi od apriornog i kritiku povijesnoga kao onog aposteriornog, uvjetovanog povijesnošću. Otto rješenje za to pronalazi u novom (nekantovskom) konceptu apriornog, apriornog koje je uvjetovano povijesnim iskustvom i koje uvjetuje povijesno iskustvo. Sljedeća razina problema, koju on naziva pravim problemom, jest profiliranje kritike historijskog uma. Kritika historijskog uma treba svojom metakritikom, odnosno logikom transcendentnosti, postići profil koji nije samo čisti nego se otvara i prema jeziku i prema povijesti, a da se um ne mora odreći samoga sebe.

S. Otto definira sve deficite kritike historijskog uma i pokušava to ispraviti u tri koraka. Prvi je korak omeđivanje polja na kojem se može razviti kritika historijskog uma. Drugi je korak određivanje granica polja uvjeta na kojima radi kritika historijskog uma. Treći korak sastoji se u određenju teorijskog profila kritike historijskog uma koja mora imati kritičke i sustavne crte kako bi se moglo kritičko opravdanje umnosti povijesnog znanja povezati s *naukom* o *umu* ili s konstruktivno-sustavnom teorijom prikaza uma u povijesti.

Ponovni pogled na cjelinu filozofskog interesa S. Otta iskazanog kroz tekstove obuhvaćene u ovoj knjizi povlači luk koji povezuje renesansno i novovjekovno. Taj luk polazi od promišljanja povijesti koje kroči prema novome u razračunavanju s humanističkim, a završava promišljanjem kritike historijskog uma, kao još uvijek otvorenim pitanjem. Teme koje se nalaze ispod ovog luka održavaju dio širine problema odnosa renesanse i novovjekovlja, koje povezuje crvena nit pitanja reprezentacije umnog u jeziku i odnosa povijesnosti i umnosti.

IVANA SKUHALA KARASMAN

Hrvatska ekonomska misao – sastavnica hrvatske filozofske misli: Vladimir Stipetić, Povijest hrvatske ekonomske misli (1298–1847), »Golden marketing«, Zagreb, 2001, str. 698.

Pisanje nacionalne povijesti – književne, kulturne, znanstvene, filozofske – danas je složen i zamršen zadatak koji svagda nosi biljeg autorove osobnosti. Ponajprije on otvara vidokrug autorova razumijevanja kako tradicije tako i suvremenosti i njihova tumačenja, koncepcija i stajališta, pristupa i prikaza, kontekstualno i problemski. Može to biti analitički ili sintetički, leksikografsko-enciklopedijski, biografski, kronološki pristup ili komparativistički, ali je prvenstveno uvijek riječ o autorovu *duhovnom stajalištu*. Vladimir Stipetić je autor koji se decenijima sustavno bavi proučavanjem povijesti hrvatske ekonomske misli, autor je brojnih radova, studija i pri-

kaza u kojima razmatra mjesto, značenje i doprinose ekonomske misli i ideja razvoju znanosti. Znanstveno i stručno, akribički studiozno dokumentirano i informativno koristeći povijesne izvore, arhivsku građu, dokumente i izvorna djela nerijetko i pisaca koji prvenstveno nisu ekonomisti po struci ili obrazovanju, svojom najnovijom opsežnom knjigom znanstvenoj je javnosti pružio prvi svezak svoje povijesti hrvatske ekonomske misli. Taj svezak obuhvaća preko pet stoljeća njena razvoja, razdoblje od 1298. do 1847. godine, u tri tematske cjeline popraćene predgovorom i uvodom, uvidom u literaturu, inozemnu i domaću, u metodologiju, i porukom korisniku. Tri dijela (s nizom potpoglavlja) čine: I. *Hrvatska ekonomska misao (1298.–1525.)*; II. *Merkantilizam i ekonomska misao u Hrvatskoj (1525.–1750.)*; III. *Ekonomska misao u Hrvatskoj između 1750. i 1847. godine*.

Kada je riječ o autorovom duhovnom stajalištu, pristupu i metodologiji kojima pristupa ovako zamašnom poslu, tad je iz cjelokupnog povijesnog prikaza vidljivo da ekonomska povijest čini nedjeljivu sastavnicu opće kulturne, društvene i duhovne povijesti, pa povijest ekonomsko-gospodarstvenih ideja uza svu svoju autonomnost i specifičnosti, nije izdvojena od drugih disciplina, kao što je to primjerice filozofija, pravo, politika – premda se autor eksplicite ograđuje od ekstenzivnijih obrada svih onih, inače značajnih ideja koje su, prema njegovu mišljenju, ostale bez učinka na ekonomske ideje i na razvoj ekonomske znanosti u cjelini. U fokusu su autorova zanimanja i oni autori koji u svojim djelima ne pružaju određena ekonomska rješenja ili sami nisu uvijek originalni ekonomski mislioci (nego su to primjerice više filozofi, prirodoznanstvenici ili teolozi te univerzalni mislioci, posebice kada je riječ o starijem razdoblju, pa ipak predstavljaju velikane ekonomske misli poput Stjepana Građića ili nekih drugih).

Povijest ekonomske misli i ekonomska povijest, kako ih poima V. Stipetić, otvorene su tako motrištima različitih profila znanstvenika i stručnjaka.

Analiza višestoljetnoga korpusa hrvatske ekonomske misli, autora, doktrina, pojava i razdoblja iščitana je i provedena na osnovi bogatih izvora. Gledišta i pogledi autora, od najranijeg humanističkog razdoblja, preko renesansnog, ideja fiziokrata, merkantilista, predstavnika doktrina liberalizma i klasične političke ekonomije i karmalista, teorijskih dosega i granica, predstavnika različitih regija, Primorja, Dalmacije, sjeverne Hrvatske, autor sabire u svom znanstvenom, misaonom *credu* sažeto formuliranom u *poruci čitaocu*, u temeljnoj misli-vodilji: shvaćanje je to ponajprije uloge i značenja tradicije za suvremeno mišljenje.

U toj je misli naime sabrana i sintetizirana intimna putanja autorova pedesetogodišnjega djelovanja na području ekonomije, kako sam kaže, njegovi stavovi, gledišta, razvojni put od povijesne do interne vertikalne svijeta »duha« (str. 40), a na filozofskom blohovski magistralske utopijske svijesti. Učeći od nasljeđa prošlosti velikih mislilaca stječe se spoznaja budućnosti, otkrivaju putovi spoznaje i istine: »Povijest ekonomske misli pokazala mi je da se jednom zategnuti luk spoznaje ne potire novim početkom kod nekog drugog mislioca. Spoznaje do kojih su došle generacije prije nas žive u nama, u čudesnim sedimentima nepoznate tradicije. Taj ulazak u horizonte velike tradicije (kao što je govorio E. Bloch) pokazao mi je da su i djela hrvat-

ske ekonomske misli značajna samo po tome i time što u svojim objektiviranim vrijednostima ukazuju na neku utopijsku opću vrijednost. Zato ta djela imaju svoj naknadni život, pronoseći te opće vrijednosti kroz vrijeme, neovisno o rastakanju baza i ideologija, tvoreći supstrat kasnijeg dozrijevanja i nasljedstva.« (str. 39).

Traganje za tom *živom* poviješću ideja, za njihovim smislom i biti činjenica, uzroka i posljedica, za povijesnom *istinom*, vodi autora primjerice u proučavanje »korijena Petrićeve utopije i njegova neoplatonizma«, »uzroka bunta M. Vlačića Ilirika i Marka Antuna Dominisa« (str. 39), Križanićeve ideje duhovnoga zajedništva, ili značenja politoloških tema historiografa (Orbini, Pribojević, Crijević), teologa (M. Marulić, S. Gradić, I. Lučić i dr.).

Ekonomska povijest postaje utoliko relevantnom i za povijest hrvatskog filozofijskog mišljenja: B. Kotruljević, De Diversis, N. Gučetić, F. Petrić, De Dominis, I. Stojković, R. J. Bošković.

»Kao što je filozofija drevna znanost čuđenja nad svijetom, u kojemu filozof živi i djeluje, tako je i *povijest ekonomije pokušaj objašnjavanja implikacija i spoznaja* (potc. Lj. Schiffler) do kojih su dolazile generacije mislećih ekonomista prije nas.« (str. 40)

Autor se tako kloni svakog hipostaziranja, mišljenja prema »obrascima«, kao i predimenzioniranja ekonomskih teorija, u uvjerenju da ekonomska teorija i praksa nisu jedini čimbenik, nego su u korelaciji sa sveukupnošću varijabli, te da nema konačnih i univerzalnih rješenja. Kao poznavatelj ne samo ekonomske već i općekulturne i društvene povijesti, V. Stipetić je zastupnik ideje u stalno uzlaznoj liniji razvoja svjetske ekonomske misli. On pritom nastavlja na rezultate i doprinose dosadašnje historiografije od V. Lunačeka, M. Mirkovića, Z. Herkova, G. Novaka, S. Antoljaka, T. Raukara, M. Gross i drugih, u njihovu nastojanju za otkrivanjem pravih dimenzija povijesnoekonomske perspektive u oblikovanju novovjekovne Hrvatske i njene individualne osobnosti. Pisati o povijesti hrvatske ekonomske misli znači za V. Stipetića »tumačiti stajališta istaknutih intelektualaca prema vlastitim gospodarskim poteškoćama, koje oni svojim spoznajama žele ili ukloniti ili minimizirati negativne učinke« (str. 38/39). Nastoji autor pritom nadoknaditi dosadašnje slabo i marginalno poznavanje domaće ekonomske misli, obrazložiti razloge takva stanja, komparativno analitički utvrditi i vrednovati značenje hrvatskih ekonomista.

U obzoru hrvatske filozofske baštine posebice su značajna prva dva dijela knjige. Malo je ekonomista koji obilježavaju hrvatsku ekonomsku misao do sredine 19. stoljeća (B. Kotruljević, J. Šipuš). Neslučajno su stoga brojni hrvatski filozofi ostavili značajnoga traga u izgradnji ekonomske politike. V. Stipetić prati ekonomski aspekt i u filozofskoj i teološkoj misli od razdoblja skolastike do pojave Marka Pola, prvog ekonomista 13. st., uloge i značenja Aristotelovih filozofsko-gospodarskih i etičko-političkih koncepcija (trgovine, države, novca, kamata), doktrina crkvenih otaca 13–15. st., do teorijskih rasprava o kamatama, lihvarstvu, bogaćenju i siromaštvu, razdoblja u kojima je ekonomija bila filozofijska disciplina odnosno dio teologije. Autor tako prati pojavu i djelovanje prvih organiziranih škola u Hrvata, katedralnih škola i učilišta (Zadar, Dubrovnik), djelovanje pojedinaca u razdoblju ranog humanizma,

umnogome još nedovoljno ocijenjen rad i znanstveni doprinos J. Conversinija, I. Stojkovića, F. De Diversisa, B. Kotruljevića (»giganta ekonomske misli«), ili filozofskih pisaca i književnika (J. Panonije, N. Modruški, M. Marulić, F. T. Andreis). Autor analizira ekonomske ideje, njihove opće komponente, temelje i postulate, pružajući uvid u opće gospodarske, demografske, političke i druge prilike u Hrvatskoj i svijetu. Predmet autorovih analiza jesu početaka hrvatske historiografije, djela povjesničara i književnika koji raspravljaju i o ekonomskim pitanjima (L. Crijević-Tuberon, M. Marulić i dr.). U filozofiju razdoblja humanizma i renesanse uključena je i ekonomska problematika, ekonomski pogledi filozofa i teologa, književnika i pjesnika, koji dosad nisu bili sustavno ni cjelovito analizirani. Primjerice se to odnosi na Ivana Polikarpa Severitana (povjesničara, filozofa, teologa, književnika, gramatičara) kojeg autor smatra »prvim našim filozofom koji raspravlja o troškovima i organizaciji države« (str. 229), te na neke druge koji također nisu ekonomski pisci, ali izlažu ekonomska načela i ostavljaju nam svoje ekonomske poruke. Filozof i pjesnik Miho Monaldi svojom filozofskom studijom »Dijalog o imovini« (*Dialogo dell'Have*), reafirmacijom filozofskog ideala općeg dobra, sreće ulazi i u povijest ekonomskih ideja (zajednička imovina, vlasništvo, korist, ekonomska dobra); jednako tako pjesnik Mario Kaboga piše »Pjesan o dinaru«, ili Marin Držić čije je djelovanje ostalo bez političkog i ekonomskog odjeka, a Matija Vlačić-Ilirik, »Hrvat s najvećim utjecajem na duhovni život Europe tijekom XVI. stoljeća« (str. 245), čiji su ekonomski pogledi i stajališta (pojam rada, odnos prema radu, njegov filozofsko-moralni aspekt, nova etika rada) ostali do danas bez ekonomsko-historijskih analiza, »prethodnik je ekonomije blagostanja u 20. st.«.

Autor se zaustavlja na razmatranju niza dosad nedovoljno tematiziranih pitanja i problema, primjerice odnosa ekonomije i protestantizma, gospodarskih, geografskih, političkih, društvenih aspekata i dr. V. Stipetić razmatra životni put (i ekonomske poslove) i djelo creskog renesansnog filozofa F. Petrića, posebice njegovih ekonomskih pogleda u kontekstu onodobnih ekonomskih struja. Petrićevu utopijsku viziju *Sretan grad* uvrštava V. Stipetić u pregled hrvatske ekonomske misli, i ovog temeljitog analitičara, prema prosudbi autora, valja uključiti i među ekonomske pisce i rane ekonomiste (str. 263), premda ga dosad nema u literaturi povijesti društvene misli, tek s jednom iznimkom (L. Pejić).

Upozorenje na potrebu razmatranja motiva Petrićevih bavljenja ekonomskim aspektima njegovih *Vojnih usporedbi*, prvog vojnoteorijskog djela u Hrvata enciklopedijske naravi (str. 267), ekonomike rata, jedna je u nizu autorovih sugestija o budućim zadacima znanstvenog bavljenja. Također filozofsko-teološka načela M. A. de Dominisa sadrže komponente i danas aktualnih ekonomskih ideja.

Značajna imena hrvatskih filozofa starijeg razdoblja nalaze svoje mjesto i u povijesti merkantilističke ekonomske misli u Hrvatskoj 1600–1750. g.: N. V. Gučetić u svom plodnom opusu ima i djelo »Upravljanje obitelji« koje u prvoj verziji nosi znakovit naziv *Dialogo iconomico* – posebice važno za gospodarsku znanost po širokom spektru problema koje ovaj filozof analizira (trgovina, kamate, novac, rad, uloga države u gospodarstvu, financije, poljoprivreda, obrt, kreditna trgovina). Spomenuta

problematika kao i izvori Gučetićevih ekonomskih spoznaja, idejne srodnosti i razlike (Gučetić – Bodin, Gučetić – Kotruljević), predmet su autorovih temeljitih analiza i vrednovanja te predstavljaju doprinos dosadašnjim spoznajama i proučavanju opusa ovog filozofa.

Nadalje, geneza pogleda Jurja Križanića, polihistora, erudita i mislitelja, »prvog hrvatskog ekonomskog pisca« i »gorostasne figure naše znanstvene misli« (str. 304), opširno se analizira na temelju dostupne građe o specifičnosti Križanićeve misli, njegovih načela, ciljeva i stavova – umnogomu i izvan njegovih teoloških obzora. Križanić se prikazuje i kao agrarni ekonomist, a njegova ideja panslavizma viđena je kao »strategija ekonomskog i političkog oslobađanja slavenskih naroda« (str. 339), »mesijanskog poimanja slavenstva« (str. 340). Te i druge Križanićeve ideje videne su obzoru autorova sagledavanja *cjeline* Križanićeve misli, njenih izvora (filozofskog, politološkog, ekonomskog) te utvrđivanja veličine i originalnosti njegovih anticipativnih ideja, npr. suvremene teorije znanja kao oblika društvenog kapitala, čime je potvrđeno njegovo značenje i u »panteonu svjetske ekonomske misli« (str. 373). To više što je, kako pokazuje V. Stipetić, Križanić »slabije poznavao ekonomske izvore svog doba nego što je to bio slučaj s teološkom, filozofskom pa i politološkom literaturom« (str. 366), te je bio prisiljen sam stvarati vlastite koncepcije. Kao i Kotruljević davno prije, i Križanić je ekonomski teoretičar koji je znanstveno unaprijedio ekonomsku znanstvenu misao.

Neistražen, neobrađen u potpunosti jest i opus univerzalnog mislitelja Stjepana Gradića, filozofa, teologa, ontologa, kozmologa, logičara, matematičara, fizičara, astronoma, književnika i diplomata. U povijesti hrvatske ekonomske misli, prema autorovu sudu, Gradić je jedan od tri velikana dubrovačke ekonomske misli, uz B. Kotruljevića i N. V. Gučetića. Premda »nije originalan ekonomski mislilac« i »prvenstveno je filozof, prirodoznanstvenik i teolog« (str. 390), Gradić je svojim pragmatizmom i komparativnom analizom, radom na kompletnoj obnovi Dubrovnika poslije potresa 1667. »*stigao do vrha* ekonomske misli« i postao »najveći hrvatski ekonomist i financijski političar do kraja 18. st.«

Obogaćeni trgovac Šimuna Grisogona prvi je sustavni praktični priručnik za trgovce, a djela pisaca sjeverne Hrvatske 17. i 18. stoljeća, A. Vramca, I. Pergošića, J. Habelića i P. Rittera Vitezovića, otvaraju putove novog razvoja ekonomske znanosti između 1750. i 1847. godine, razdoblja prosvjetiteljstva (M. A. Reljković, I. Kapistran Adamović, A. T. Blagojević, V. Došen, A. Filipović), razdoblja obilježena osnivanjem Kraljevske akademije u Zagrebu i radom niza predstavnika kameralizma i fiziokratskih doktrina u Dalmaciji i njihovih odraza primjerice na ekonomske poglede R. J. Boškovića. V. Stipetić tako ukazuje na greške u tumačenju nekih autora o utjecajima fiziokratske doktrine na R. J. Boškovića i postavlja sebi (i nama) pitanja o nekim zagonetkama – o odnosu Turgota i Boškovića i predstavnika francuske državne uprave, enciklopedista i konzervativaca, o ukidanju isusovačkog reda, o Boškovićevu karakteru, konzultirajući Boškovićeve putopisne bilješke i rekonstruirajući njegove stavove spram fiziokratske doktrine, otklanjajući teze o Boškoviću kao fiziokratu, zaključujući o njegovu nedovoljnom poznavanju i snalaženju na području društvenih znanosti (str. 544).

Autor se bavi nadalje razdobljima liberalizma i klasične političke ekonomije (J. Šipuš i dr.) te hrvatskog narodnog preporoda i nekih njegovih najznačajnijih predstavnika (J. Drašković, D. Seljan, F. Šporer i dr.).

Na kraju ovog osvrta recimo da je riječ o djelu koje svojom visokom znanstvenom akribijom, kritički objektivnim pristupom, uvidom u bogatu stručnu literaturu ali podjednako i općom informativnošću prezentirana sadržaja uvelike doprinosi ne samo povijesti hrvatske ekonomske misli nego i obogaćuje i unapređuje dosadašnje spoznaje o povijesti hrvatske filozofije. U Stipetićevom su pregledu u svoj širini pristupa uključeni između ostaloga i neki aspekti filozofske problematike, posebice starijeg razdoblja, na čemu smo se u ovom osvrtu više zadržali.

LJERKA SCHIFFLER